

DİVANÜ LÛGATİ’T-TÜRK’TE ANLAMI PROBLEMLİ BAZI CÜMLELER VE SÖZCÜKLER

Âdem AYDEMİR*

Özet:

Anlam bilimi, dili art zamanlı ve eş zamanlı yöntemleri kullanarak anlam yönünden inceleyen bilim dalıdır. Anlam genişlemesi, anlam daralması, başka anlama geçiş, anlam iyileşmesi, güzelleşmesi, kötüleşmesi bu bilim dalının çalışma alanlarından yalnızca birkaçını oluşturmaktadır. Anlam bilimi ile ilgili hem eş zamanlı hem de art zamanlı biçimde incelenmesi gereken birçok sorun bulunmaktadır. Anlam değişmesi, bir sözcüğün zamanla farklı bir kavramı anlatır duruma gelmesi ya da önceki anlam alanını daraltması veya genişletmesi olarak tanımlanabilir. Türkçenin gelişim alanlarındaki dil incelemelerinde söz varlığı üzerinde yapılan çalışmalar önemli bir yere sahiptir.

“Divanü Lûgati’t-Türk”, Türklük biliminin en temel kaynaklarından biridir ve Türk kültürüyle ilgili birçok konuda önemli bilgiler içermektedir. Fakat “Divanü Lûgati’t-Türk”teki bazı kültür sözcüklerinin hangi anlamda ve hangi işlevle kullanıldığını anlamak her zaman kolay değildir. Çünkü konuşma dili hakkında yeteri kadar fikir sahibi olmadığımız geçmiş dönemlerde yazılmış eserleri tercüme ederken kelimeleri, cümle içerisinde bize en mantıklı gelen şekilleriyle anlamlandırırız. Bu bakımdan “Divanü Lûgati’t-Türk”teki bazı kelimelerin anlamlandırılmasıyla ilgili tartışmalar hâlâ devam etmektedir.

Bu makalede, “Divanü Lûgati’t-Türk”te yanlış okunmuş veya yanlış anlamlandırılmış bazı cümleler ve sözcüklerle ilgili düzeltmeler ve bazı tespitler yapılmıştır. Bu sözcükler şunlardır: *adhna*, *çakrat*, *kuşluk*, *tebiz*, *tofrak* akın. Bu sözcüklerden bazıları “Divanü Lûgati’t-Türk”ün söz varlığında hapax legomenon olarak tanımlanan sözcüklerdendir.

* Tarih Öğretmeni, Balıkesir Merkez Ticaret Meslek Lisesi, adem.aydemir@hotmail.com.

Anahtar kelimeler: “Divanü Lûgati't-Türk”, vocabulary, adhna, çakrat, kuşluk, tebiz, tofrak akın.

Some Problematic Words and Sentences of Meaning in Divanü Lûgati't-Türk

Abstract:

Semantics is an area of science that studies the meanings of a language using the diachronic and synchronic methods. Semantic expansion, semantic restriction, change into another meaning, improvement, embellishment, degradation of meanings are only a few of the working fields of semantics. So, there are many semantic issues which must be examined synchronically and diachronically in Turkish. Semantic change, may be described as one word becoming to have a expression of a different concept in time, or its making its meaning range narrower or wider. Research on vocabulary, vocabulary building and vocabulary acquisition has an important place in historical and contemporary linguistic studies on Turkish language.

“Divanü Lûgati't-Türk” is one of the basic sources of Turkology and this book has significant information on any issues related to the culture of Turkish. But, it is not always easy to understand the meaning and function of some culture-related words in “Divanü Lûgati't-Türk”. Because, while translating the works about spoken language written in the previous periods of time, we give meanings which best suits to our understanding of the sentence. Therefore, discussions on some words giving meaning “Divanü Lûgati't-Türk” are still continuing.

In this article, some corrections and observations of some words and sentences which were misread or misinterpreted in “Divanü Lûgati't-Türk” were made. These words are following: adhna, çakrat, kuşluk, tebiz, tofrak akın. These some words are defined as hapax legomenon in vocabulary of “Divanü Lûgati't-Türk”.

Keywords: “Divanü Lûgati't-Türk”, vocabulary, adhna, çakrat, kuşluk, tebiz, tofrak akın.

Giriş

Karahanlı Türkçesi eserlerinden olan *Divanü Lûgati't-Türk*'ün tercüme yayını 1939 yılında Besim Atalay tarafından yapılmıştır. Besim Atalay'ın *DLT*'yi tercüme ederek Türkolojinin hizmetine sunması büyük bir hizmettir. Türkolojinin temel kaynaklarından olan bu eserle ilgili olarak çeşitli alanlarda yapılan çok sayıda çalışma büyük bir bibliyografya oluşturmaktadır (Coşar-Güneş, 2011a: 167-231; 2011b: 19-85). Ancak eserde, gerek müstensihin istinsah hatalarından, gerekse Besim Atalay'ın okuma ve anlamlandırma hatalarından kaynaklanan bazı sorunlar bulunduğu bilinmektedir. Bu sebeple Abdullah Battal Taymas tarafından bazı düzeltme ve teklifler yapılmış, bunlar *Divanü Lûgati't-Türk Tercümesi* adı altında yayımlanmıştır. Abdullah Battal Taymas, *DLT* de yer alan 8624 adet kelimededen (Üşenmez, 2008: 249), çalışmasının birinci kısmında 125 (Taymas, 1942: 212-252), ikinci kısmında ise 73

(Taymas, 1954: 75-100) olmak üzere 198 adedinin okunuş ve anlamlarındaki eksiklikleri dile getirmiştir. Sonuçta eserde müstensihin istinsah hatalarından veya Besim Atalay'ın okuma ve anlamlandırma hatalarından kaynaklanan sorunlarla ilgili tartışma ve teklifler devam etmektedir.

DLT'deki bazı kültür sözcüklerinin hangi anlamda ve hangi işlevle kullanıldığını anlamak her zaman kolay olmamaktadır. Kaldı ki edebî metinlerde gerek yapısının, gerekse anlamının çözümü en güç kelime, deyim veya terimler eserde bir kez kullanılmış olup, emsali bulunmayanlardır. Bir edebî metinde yalnızca bir kez kullanılmış olan kelime, terim veya deyimlere dil biliminde *hapax legomenon* (< Yun. hapax 'bir defa' + legein 'söyle-' fiilinin edilgen biçimi) '*tek kullanımlık, numunelik*' adı verilmektedir. *DLT*'de, '*adhna, çakrat, kuşluk, tofrak*' sözcükleri '*hapax legomenon*' durumdadır. Abdullah Battal Taymas, bahsedilen çalışmasında herhâlde okuma veya anlamlandırma sorunu görmediğinden bu kelimelerden söz etmemiş, bunlar müstakil bir çalışmaya da konu edilmemiştir.

Divanü Lûgati't-Türk'te Anlamı Problemlili Bazı Sözcükler

DLT'de yer alan ve bu çalışmamızın konusu olan anlamı problemlili sözcükler: '*adhna, çakrat, kuşluk, tebiz, tofrak akın*'dır. Eserde sadece tanımlanan veya çeşitli örnek cümleler içinde kullanılmış olan bu sözcükler, kullanıldığı cümlelerin anlamını bozmakta ve anlaşılmasını güçleştirmektedir. Bu sebeple söz konusu sözcüklerin anlamları tartışılarak görüş birliğine varılması ve kullanıldıkları cümlelerin anlamının daha net bir duruma getirilmesi gerekmektedir.

1. Adhna

DLT'de '*adhna*', "değişmek, bozulmak" (*DLT* I: 288) anlamı verilen '*hapax legomenon*' bir sözcüktür. Ancak bu değişme ve bozulma kumaşın solması, ağaç yapraklarının yeşermesi veya sararması, hamurun mayalanarak kabarması ve yemeğin ekşimesi gibidir. *Adna*:- "to become different, to change"; later with extended meanings, 'to change colour or flavour, to putrefy', *ayna*:- "to change (Intrans), 'to change character', *aynı*- quotn" (EDPT: 62). '*Adhna*' sözünün İslamiyet öncesi Türk dinî hayatına mahsus esrarlı bir söz olduğu anlaşılıyor. Yağma, Tohsı, Kıpçak, Yabaku, Tatar, Kay, Çomul ve Oğuzlar, birbirine uygun olarak (â-dh) harfini her zaman (ç-y) ye çevirirler ve hiçbir zaman (â) li söyleyemezler" (*DLT* I: 32). Oğuz Türkçesinde iç ve son seslerde -d- > -y- dönüşümü: adak- > -ayak, adığ- > -ayu- > -ayı, bod- > boy, kedim- > -geyim' de olduğu gibi belirgindir (Korkmaz, 1974: 19). Türk dilinin bu kolunda -d- sesinin > y'ye dönüşmesi ancak XI.-XIII. asırlar arasında tamamlanmıştır (Korkmaz, 2010: 18). Buna göre '*adhna*'nın Oğuzlarda '*ayna*' demek olduğu açıktır.

Adhna sözü bir fiil midir yoksa isim midir, bu tartışılabilir. 'Ayna', 'adhna'dan geldiği gibi kanaatimizce *ayla-* fiili de 'adhna' sözünün bir türevidir. Türkçede birçok zaman 'n' ile 'l' fonemleri yer değiştirmekte ve birbirlerinin yerlerini alabilmektedir. "Çünkü 'n' ile 'l'in ikisi bir çıkaktadır" (DLT III: 92). KE'de 'ayla-' sözü 'değişmek, başkalaşmak, bozulmak' anlamıyla bazı yerlerde 'adna-' (KE-II: 7) bazı yerlerde 'ayna-' (KE-II: 62) şeklinde kaydedilmiştir. EDAL'da, *ayla-* için Altayca etimoloji önerilmiş PTürk. *Aj- 1 to revolve, rotate, go round 2 to tarry 3 to lead, lead round 4 to speed up 5 to drive/ 1. "döndürmek, çevirmek"; 2. "oyalanmak, beklemek"; 3. "götürmek, yol göstermek, rehberlik etmek"; 4. "hızlandırmak"; 5. "uzaklaştırmak" anlamları verilmiştir (EDAL: 277/8), ayrıca (OUygh.); Karakh. teğirme (MK); Tur. değirmi 'circle'; PT *teker). Bulg. > Hung. tükör 'mirror', (EDAL: 1360) bilgisi yer almıştır. Karahanlıca İlk Kuran Tercümesi (Akçataş, 2009: 13) ve Şeybâniler Dönemi Çağatayca bir Qur'an Tefsiri'nde aynı manalarda kullanılmıştır (Taş, 2010: 42-43). *Ayla*: "thus, like that" (EDPT: 272), "çevirmek" (KS-I: 68/9; KTS: 18) anlamındadır. *Aylan-*: için verilen manalar Karaçay-Malkar Türkçesinde de aynen geçerlidir (KMTS: 101). *Aylan-*: "dönmek", *Aylanıp*: "çepeçevre", *Aylandır-*: "döndürmek, çevirmek", *Aylanma*: "döndürme, dönüş", (KBLS: 7). *YUTS*'de 'aylana: çevre, yöre' (YUTS: 24) ve *ÇL*'de *Aynal-*: "Çevrilmek, dönmek, tebeddül ve tehavvül etmek, dolaşmak" (ÇL: 8) şeklinde tanımlanmıştır. Şamanizmde hastaları iyileştirmek için yapılan en önemli törenlerden biri 'göçürme' ve 'çevirme' denilen törendir. Bu tören Şamanın marifetiyle bir hayvanı hastanın etrafında dolaştırıp hastaya musallat olan ruhu bu hayvana nakletmektir. Moğollar, eski zamanda hastayı ölümden kurtarmak için akrabadan biri hastanın etrafında döner ve kendini feda etmiş. XVI. asır Müslüman Çağataylılar arasında bu âdetin bulunduğu *Baburnâme*'den anlaşılıyor. Buna göre, Zahirüddin Babur'un çok sevdiği oğlu Hümayun ağır hasta olmuş, Babur Şah Humayun'un etrafında dolaşmış, bunun üzerine Humayun iyileşmiş, Babur ise üç gün sonra ölmüş (Baydemir, 2010: 117; Eğilmez, 2011: 245). Kazaklar, hastanın etrafında bir hayvanı dolaştırıp kurban ederlermiş bu âdete 'aynalma' denirmiş. Kırgız ve Kazaklarda Şaman gelenekleriyle bağlı olan 'aynalayın' sözü, 'canım, canına feda olsun' demektir (İnan, 1998-I: 478; II: 247). *DKH*'de ve günümüzde görülen, bir nesneyi başından çevirerek başıslama eylemi eski 'aylama' geleneğinin bakiyesinden başka bir şey değildir. *DKH*'de Duha Koca oğlu Deli Dumrul'un canı yerine can araması çok eski *ayna-* inancına işaret eder. Nihayet *DLT*'de *Adhna-t-*: "Bulduğu hâlden başka bir hâle geçmek. Bir hâlden, ayrı bir hâle geçen her nesne için de böyle denir" (DLT I: 266; EDPT: 62) şeklinde tanımlanmıştır.

Türkçede 'ayna': "Işığın yansıtan, varlıkların görüntüsünü veren, cilalı ve sırlı cam" < Far. Āyine 'a mirror, a looking-glass, sometimes ade of polis-

hed steel” (TDEKS: 28) anlamıyla genel kabul görmektedir. Bazı kelimelerin menşei ortaya koyabilmek için eski insanın düşünce tarzını nazara almak gerekir. Eski Türk inancında göklerin büyük varlıkları olan güneş ve ay bir maden parçası olan ‘ayna’ya benziyordu. Türk Şamanlarının dinî ayinlerinde aynanın önemli bir yeri vardır. Şaman, ayna yardımıyla gelecekte haber verdiği gibi hastaları tedavi eder. Ayna, aynı zamanda hastalıklara sebep olan ruhların görülmesi ve hastalığın sonucunun öğrenilmesinde de önemli bir araç durumundadır (Gömeç, 2003: 92). *Yenisey Yazıtları*’nda E. 26 olarak tanımlanan yazıtın 11. satırındaki; ‘*Sekiz bagır közüngin on kara körmez irtiniz/ Sekiz bakır ayna ile on kötülük görmezsiniz/ His eight copper mirrors and ten black mirrors*’ (EDPT: 761) ifadesi ayna ile ilgili çok eski inançlara işaret eder. Nitekim EDAL müellifleri Moğolca ‘ayna’ demek olan ‘*tolu*’ hakkında “PMong. *tolui: “*reflecting surface, mirror ‘a round iron object used by Shamans*” (EDAL: 1435) bilgisini vermektedir.

KB’de ‘*âdına*’, ‘*Cuma*’ anlamında yer almıştır. “*Cemâ’at bile kıl farîza namâz, çığaylar hacı kıl âdına namâz*” (KB: 3239). ‘*Ayna*’ sözü çok eski Türkçe bir sözdür. Bu söz Eski Türkçede ‘*şeytan, cin, peri*’ (EUTS: 19) anlamında iken, DKH’de Türk onomastiği yönünden ilgi çekici olarak tipik bir anlam zıtlaması (*enantiosemy*) sonucu hem bir kadın adı olmuş ‘*Ayna Melek ~ Melik*’ (Ergin, 2008: 77), hem de ‘*mübarek, mukaddes*’ anlamı kazanmıştır. ‘*Ayna günü okuyanda hutbe görklü*’ (Ergin, 2008: 75). İlkel insanın ışık kırılması ve yansıma gibi fizik olaylarını bildiği söylenemez. İlkel insana göre aynadaki görüntü, aslının gayrisi veya aynısı değil adhna’sı yani ‘*ayna*’sıdır. ‘*Adhna*’ maddenin manaya değişimidir. İnsan aynanın sıradaki sırtı aramış ise de bu sıra vâkıf olamamıştır. EDAL müelliflerinin ‘*mirror*’ < *shadow*’ (EDAL: 720) açıklaması manidardır. Bu sebeple aynadaki görüntü aslında Kâşgarlı’nın DLT I: 47’deki dörtlükte ve I: 123’deki ‘*Umay*’ başlığında geçen ‘*eş*’ ile III: 225’te ‘*çırwı*’ maddesinde geçen ‘*eş cin*’in görüntüsüdür. Kâşgarlı’nın, DLT I: 47’deki dörtlükte geçen ‘*eş*’i ‘*eş, arkadaş*’ şeklinde açıklaması isabetli değildir. Buradaki ‘*eş*’, Yakutların ‘*ije kıl*’ dedikleri ve ‘*Umay*’ bahsinde geçen ‘*eş*’ olmalıdır (İnan, 1998-I: 460).

Batılı Türkologlar Türkçede ‘*ayna*’ sözünün Farsça ‘*adına*’ sözünden geldiğini savunmuştu. Elbette DLT’de yer alan her kelime öz Türkçedir gibi bir iddiada bulunulamaz (Sertkaya, 2009: 9-38; Eker, 2009: 233-283). Ancak Vahit Zahidoğlu’nun sahasına münhasır bir tetkikine nazaran, DKH’deki *Ayna Melek ~ Melik* şahıs adındaki ‘*Ayna*’ sözünün Farsça ‘*âyine/ ayna*’ veya ‘*adna/ ayna/ Cuma*’ sözünden geldiği yönünde Türkolojide geniş yayılmış görüş esassızdır (Zahidoğlu, 2001: 8). Bu konularla ilgili olarak Türk kültür tarihinin büyük ustası Bahaeddin Ögel, geniş açıklamalarda bulunmuştu. Ögel aynen şöyle kaydediyor:

“*Ayna Han adı Sibiryaya ve Altay masallarında çok geçer. Kononov, bu adın Farsça ‘ayne’den geldiğini zannetmiştir. Ayna sözü Türkçede ‘şeytan’ anlamına gelir.* (Radlof, Wörterbuch, I, s. 17; Castren, Finnische Mythologie, s. 232). *Manasının kötü olmasına rağmen Sibiryaya masallarında iyi insanlara ad olarak da verilmiştir. Katanof, Türk adları listesinde, bu adla ilgili bibliyografyayı toplamıştır.* (Ukazatel sobstevennih inen, Spb. 1888, s. 4). *Dede Korkut Kitabındaki ‘Ayna Melek adının da bu menşe ile ilgili olması çok muhtemeldir’* (Ögel, 1998: 238, 97. not). “*Cengiz Han’ın en küçük oğlunun adı, Toluy, yani ayna idi. Bu da bize geleneklerimizde aynanın önemini göstermektedir*” (Ögel, 2002: 402).

Manası kötü olan bazı sözlerin çocuklara ad olarak konulması Türk folklorunda rastlanan bir durumdur. *Şecere-i Terâkime*’de Avşar ilinin padişahı ‘*Ayna Han*’ (Ögel, 1998: 237/8)’dır. Kâşgarlı’nın bir zaman yanında kaldığı beylerden birinin adı Komuk idi. Ancak bu ad ‘*at gübresi*’ anlamına gelirdi (DLT I: 383). *Azak*: ‘şaşkın, yoldan çıkmış, azmış’ anlamında iken bu söz bir Oğuz beyinin adıdır (DLT I: 66). *Yawlak*: ‘kötü, fena’ anlamında iken yine bir beyin adı olmuştur (DLT III: 44). Eski toplumlarda ruh ve iyeleri aldatma pratikleri geniş yer tutmuştur. İyi insanlara kötü adlar verilmesi tamamıyla eski Türk inançlarının gereği olup, kötü iyeleri aldatma düşüncesinden kaynaklanmıştır (Gülensoy, 2011: 23-29).

Naciye Yıldız tarafından yapılan, “*Sibiryaya Türklerinin Mitoloji ve İnançlarında Kötü Ruhlar*” adlı çalışmada, Hakas Türklerin inançlarına göre, üç kısımdan oluşan kâinatın ikinci kısmı olan yeraltı dünyasının adı ‘*Ayna Çiri*’dir. Ayrıca ‘*şeytan*’ anlamında ‘*Ayna*’ ve çocuklara musallat olan ‘*Ayna-çik*’ denen şerir ruhlardan söz edilir (Yıldız, 2008: 91). Hakaslar, bugünkü Kırgızların ataları olarak kabul edilir (Karayev, 2001: 201-217). Nitekim şimdiki Hakas ve Kırgızların içinde korunan Kara Börü boy adının daha VIII. asra ait bir Talas yazıtında geçmesi, Yedisu Türk boyları ile Güney Sibiryaya Türk boylarının ilişkisini ortaya koymaktadır (Useev, 2009: 23). Kırgızlarla Oğuzların etnik bağlantıları da üzerinde durulan konulardandır (Karatayev, 2003: 199-207). Sonuçta ‘*ayna*’ sözü Oğuzlarda Ötüken devrinin bir hatırası olmalıdır (Aydemir, 2012a: 334; 2012b: 38). Ancak Bahaeddin Ögel’in ifade ettiği gibi; “*Türkçe ve Türk kültürü yağmaya çıkarılmış bir mal gibidir. Elinde delil olsun olmasın, her önüne gelen ondan bir parçayı alıp başka bir kültüre mal etmeğe sanki izinli gibidir*” (Ögel, 1998: 150).

2. Çakrat

DLT’de *Çakrat*:- “*Er közin çakrattı/ Adam gözünü çakırıştırdı/ Adam çakır gözlü, gök gözlü imiş gibi gözünü çevirdi, döndürdü*” (DLT II: 334) ifadesi yer almıştır. ‘*Çakrat*’ eserde ‘*hapax legomenon*’ bir sözcüktür. ‘*Çakır*’ “*Mavi gözlü, çakır gözlü*” olarak tanımlanmış, “*It çakırı atka tegir, at çakırı*

itka tegmes/ Çakır gözlü köpek ata değer, atın çakırı bir ite değmez; çünkü çakır gözlü at iyi görmez” (DLT I: 363) şeklindeki atasözü nakledilmiştir. Bu tanıma Clauson da iştirak ederek, “Çakır: Blue, blue-gerey’ prob. Originally of the eyes, later used more generally” (EDPT: 409) açıklamasını getirmiştir. Clauson ‘çakrat-’ konusunda ise; “*çakrad- Hap.leg. Trans. Den. V. Fr. Çakır; the -d- was assimilated in the Perf., and as in some other cases Kaş. Has carried the resultant -t- through to other conjugational forms, prob. İn error. Xak. XI ‘er kö:zin çakrattı: ‘the man rolled (*qallaba*) his eyes and turned them round (*adārahā*) so that he showed the whites’ (*fa-ca’ala ka’annahu azraq* lit. ‘made them as if they were grey’) (EDPT: 411) bilgisini vermektedir. Gülensoy ‘çakır’ sözünü diğer kaynak ve araştırmacılar gibi “Gök gözlü, çakır gözlü” (KBS: 212) olarak tanımlarken, Caferoğlu ‘çaçır’ imlası ve Snk. ibaresi ile “Tekerek, çarh” (EUTS: 39) olarak tanımlamıştır. TDEKS’de tanımlanmayan sözcük TDES’de Çakır: “Tr. Çakmak’tan çak-a-r/ çakır (gök anlamı: çakmak eylemi sonucu çıkan ışıklı, parlaklık)” (TDES-I: 125) olarak verilmiş ise de esassızdır. Bu fiil çak- kökü ile değil, ‘çaqr- > çakır-; dönmek, sağa/ sola bükülmek’ kökü ve anlamı ile ilgilidir. EDAL müellifleri Türkçede ‘gök’ ve ‘çakır’ sözlerini tanımlarken, “PMong. *köke blue, green, PTürk. *gök 1 blue 2 green” (EDAL: 714), “PTürk. *çakır light grey, greyish blue” (EDAL: 1323) bilgisini verirler. TS’de farklı olarak, “Bir gözü mavi, bir gözü siyah olan” (TS-II: 801) olarak tanımlanmıştır. Berdi Sarıyev, “Divan’da ‘Göz’ ve ‘Göz Hastalıkları’yla İlgili Sözcükler Üzerine” (Sarıyev, 2008: 13-23) adlı çalışmasında ‘çakrat göz’ veya ‘çakır göz’ hakkında bir bilgi vermemiştir.

Kâşgarlı’nın naklettiği “*It çakırı atka tegir, at çakırı itka tegmes*’ atasözündeki ‘çakır’ karşılığının ‘mavi gözlü, çakır gözlü’ olduğuna şüphe yoktur. Ancak XI. asır tıbbi imkânları bağlamında bir kişinin gözünün rengini değiştirebilmesi mümkün olmayacağı gibi gözün çevrilip döndürülmesi de renginin değişmesine sebep olmayacağı açıktır. Çakrat- sözü çeyrek devirli bir dönme veya döndürülme hareketini ifade ediyor. Bu veriler bağlamında; DLT’de yer alan, “*Er közin çakrattı/ Adam çakır gözlü, gök gözlü imiş gibi gözünü çevirdi, döndürdü*” sözünün manası ‘Adam, şaşı imiş gibi gözünü sağa-sola/ yukarıya-aşağıya çevirdi’ şeklinde olmalıdır.

3. Kuşluk

DLT’de ‘kuşluk’, Oğuzca ibaresi ve ‘kuşluk vakti’ (DLT I: 474) açıklamasıyla kaydedilen ‘hapax legomenon’ bir sözcüktür. Aynı tanım ve açıklama GTS: 127, KMTS: 283 ve TS-IV: 2754’de yer almış, KTS: 165’de ‘sabah ile öğle arasındaki vakit’ açıklaması getirilmiştir. Etimoloji ilminin başlıca muteber sözlükleri DLT’de yer alan bu sözcüğü tanımlamış ve çeşitli açıklamalar getirmiştir. Bu tanım ve açıklamalar aynen şu şekildedir:

Clauson, “*kuşluk*: A. N. (and Conc. N.) fr. Kuş; a specifically Western word surviving only (?) In sw Osm. Kuşluk; Tkm. Ğuşluk (I) ‘the early part of the day’ (When birds are most active) (2) ‘aviary, place haunted by birds’, and the like. Oğuz XI kuşluk ‘al-dahwa ‘the early part of the forenoon’ Kaş. I 474: XIII (?) Tef. Ditto 219: XIV Muh. Al-ğada’ ‘early morning meal’ kuşluk Mel. 65/10; Rif. 164; al-daha XV ff. Kuşluğ (sic) (I) çâştgâh ‘the time of the mid-morning meal’; (2) murğiyat wa tayriyat ‘a bird-like character’ (quotn.) San. 288v./9; a.o. do. 178v.10, where it is described as Rûmî: Kıp. XIII al-dahâ kuşluk, derived (muştaqq) from the fact that the birids then go to look for food Hou.28/14; XIV kuşluk (I) dahwatu’l-nahâr; (2) al-naşlu’l-arid ‘an arrow with a broad head used for shooting birds’ İd. 72; XV al-dahâ kuşluk Kav.36,13; Tuh.72b.10; al-dahwatu’l-kubrâ ulu; kuşluk Kav.36/13” (EDPT: 672).

Eren, “*kuşluk*: Günün sabahla öğle arasındaki bölümü: kuşluk yemeği ‘sabahla öğle arasında yenilen yemek. ~ Ng *kusluk*. Türkçe kuş kökünden geldiği yolundaki inanç bilimsel yayınlarda sık sık dile getirilmiştir. Clauson da *kuşluk*’un *kuş*’tan geldiğini yazmıştır. Türkçe kuşluk Özbekçe *tüşlik* ‘öğle yemeği’ biçimi arasında ilk bakışta büyük bir benzerlik göze çarpar. Özbekçe *tüşlik* sözü *tüş* ‘öğle’ kökünden gelir: *tüş*+ *-lik*. Türki alanında bu söz *tüşlük* olarak geçer. Kırgızlar *tüşlük* ‘öğle yemeği, ikinci kahvaltısı’ biçimini kullanırlar. Kazaklar öğle yemeğine *tüstik* adını verirler. Nogaylar da *tüşki* as (veya üyle as) adını kullanırlar. Diyaleklerde ‘öğle yemeği’ olarak kullanılan *tüşlük* sözü -lük ekiyle yapılmış bir türevdir: *tüş*+ *-lük*. Bu türevin kökü Orta Türkçede *tüş* ‘öğle’ olarak geçer. Orta Türkçede *tüş ödü* ‘*kuşluk vakti*’ anlamına gelir. Çağdaş diyaleklerde de *tüş* (> düş) ‘öğle’ olarak geçer. Ancak, Oğuz diyaleklerinde *tüş* (veya *düş*) biçimine rastlanmaz. Çuvaşçada da *tüş*’ün karşılığına rastlanmadığı anlaşılıyor. O bakımdan bu diyaleklerde *tüşlük* (veya *düşlük*) biçimi kullanılmaz. Bu duruma göre, Türkçe kuşluk ile *tüşlük* (> Özbekçe *tüşlik*) arasında bağlantı kurulamaz” (TDEKS-I: 271).

Gülensoy, “*kuşluk*: Günün sabahla öğle arasındaki bölümü.=OT. *kuşluk* (*DLT*), <kuş+luk An.ağl.: *guşluk*, *guşluh*. G>K UŞ+L (>d)UK (>h). ~ *guşlug* (Az.) *Guşluk* (Trkm.) *kusluk* (Nog.)” (KBS-I: 581).

Eyuboğlu, “*kuşluk*: Kuş’tan kuş-luk/ kuşluk. Kuşların uyanıp uçuşmaya başladıkları, ötüştükleri süre. Gün açılımla güneşin ilk yükseliş dönemi arası” (TDES-II: 452) görüşlerini savunmuşlardır.

Bu görüşlere göre ‘*kuşluk*’ Türkçe bir söz olup, umumiyetle ‘*kuş*’ kökünden türediği savunulmaktadır. Eren sözcüğün Türkçenin Kuzey şubelerinde kullanılan ‘*tüş*-’ ile bir ilgisi olmadığını hususiyle ifade eder. Eren ayrıca, “*Kâşgarlı Mahmud*’a göre, *Kuşluk Oğuzca bir biçimdir. Ancak, onun bu gözleminin gerçeğe uymadığı anlaşılıyor. Çünkü Kıpçakça sözlüklerde kuşluk*

biçiminin geçtiğini görüyoruz. Bunun gibi, kuşluk biçiminin çağdaş Kıpçak diyalektlerinde kullanıldığını da biliyoruz” (Eren, 1979a: 2) diyor. Mevcut görüşlerin kendi cihetlerinden haklılık payları bulunmaktadır. Ancak Eyuboğlu'nun yaklaşımına iştirak imkânı bulunmamaktadır. Türklerde gerek yayla gerekse köy yaşamında günlük mesai çok erken başlar ve yaklaşık beş-altı saatlik bir mesaiden sonra güneşin hararetinin artması ile mesaiye ara verilir. İşte mesaiye ara verilme vakti olan bu vakit yaz ayları için 10.30-11.00 sıralarıdır. Hâlbuki Eyuboğlu ‘*kuşluk vakti*’ olarak 5.30-6.00 sıralarını kastetmektedir.

Yaruk yıldız: “*Tan yıldızı*” (DLT I: 96; EDPT: 962). Kâşgarlı'nın naklettiği eski bir Türk şiiri;

“*Yaruk yulduz togarda udhnu kelip bakarmen*

Satulayu sayraşıp tatlığ ünün kuş öter”

‘Parlak yıldız doğduğunda uyanıp gelir bakarım. Kuşlar gevezelik yapıp tatlı sesle ötüşerek şakırdar.’ (DLT III: 194) diyor. Fakat bu vakit ‘*kuşluk vakti*’ değildir.

Bazı kültür sözcüklerinin kökenini ve anlamını gramer kitapları veya etimoloji sözlükleri marifetiyle çözümleyebilmek mümkün değildir. Halk etimolojisinin nelere kadir olduğu ve ne marifetler yarattığını nazardan uzak tutmamak gerekiyor. Türkçenin mecazlar dili olduğu, bir sözün kullanım yerine göre birçok anlamı içinde barındırdığı, bu durumun inceleme ve araştırmalarda zamanla farklı görüşleri ortaya çıkardığını da nazara almak gerekmektedir. Diğer yandan bazı kelimelerin menşeyini ortaya koyabilmek için eski insanın yaşam tarzını da nazara almak gerekmektedir. Orta Asya karasal iklim şartlarında kış soğukları dondurucu, yaz sıcakları kavurucudur. ‘*Kuşluk*’ sözü, kanaatimizce güneşin yaz günlerindeki harareti karşısında arazide barınma ve korunma ihtiyacı ile ilgilidir.

Koş: “mekân, ev”, *koşilik*: “yedek çadır, yurt” Türkçe bir sözcüktür (Rasadin, 2010: 215). Türk lehçelerinde ‘*saban*’ veya ‘*kara saban*’ için *koş* adı kullanılmıştır. Kırgızlar ‘*kara saban*’ ve ‘*saban*’-a *koş* adını verirler. Kırgızca da *koşçu* ‘çiftçi’ olarak kullanılır. Bunun gibi, Tarançılar da ‘*saban*’ *koş* olarak adlandırılır. Ancak, Türk lehçelerinde *koş* (> *kuş*) daha çok ‘çift’ anlamında kullanılır (*koş süir*-). Buna göre, *koş* adı Anadolu’da kullanılan *çift* < (Farsça) adına benzer bir gelişme geçirmiştir (Eren, 1979b: 19). Kıpçak Türkçesinin bakiyesi olan Karaçay-Malkar Türkçesindeki şu dil verilerinin Oğuz Türkçesindeki ‘*kuşluk*’ sözünü açıklamaya yarayacak niteliktedir: *Bal koş*: “Bal üretimi yapılan yer, bal kovanlarının bulunduğu yer”, *biçençi koş*: “Yazın ot biçmek üzere dağlara çıkan tırpancıların kurduğu barınak”, *cay koş*: “Yazın dağlarda hayvanların barındığı yer”, *katın koş*: “Köy yakınlarında kadın ve

çocukların hayvanlara baktıkları barınak ve çiftlik”, *cılkı koş*: “At sürülerine bakılan çiftlik”, *koş sal-*: “Bir yere yerleşip hayvan ağılı kurmak; kamp kurmak”, *sabançı koş*: “Ziraatla uğraşan birkaç ailenin birleşerek oluşturdukları çiftlik” (KMTS: 270). Kıpçak Türkçesinin bakiyesi olan Karaçay-Malkar Türkçesinde *koş*: “Yaylalarda kurulan hayvan ağılı ve barınaklar” (KMTS: 270) ve ‘çadır’ (KBLs: 34), Kırgız Türkçesinde ise “iğreti keçe ev; işçilerin muvakkat olarak oturdukları yahut uzun göç ve sefer esnasında kullanılan küçük keçe ev” (KS-II: 491) anlamındadır. “*Kol: hut, hovel, camp(ing): Karakh. *qoş* ‘family’ (Tfs.); Turkm. *goş*; MTurk. *qoş* ‘camp, camping’ (Pav. C.), ‘house, dwelling’ (Sngl.); Tat. *quş*; Bashk. *qıwıjş*; Kaz. *qos*; KKalp. *qos*; Nogh. *qos*; Balk. *qoş*; Kum. *qoş*; Tv. *qoş* ‘caravan’ (EDAL: 736). *Koş/ kuş*: “Mahall-i zirâ’at/ an arable field” (EDPT: 670).

Köşi-: “Bir şeyin güneşin önünü kapatması” (DLT III: 267; EDPT: 753). *Köşik*: “Örtmek, siper etmek” (DLT I: 409, 509; EDPT: 753; EDAL: 553); “Himaye, kollama” (KB: 451). *Köşiklik yer*: “Gölgelik yer” (DLT I: 509; EDPT: 753). *Köşitmek*: “Kapatmak, örtmek” (EUTS: 79). *Kölik*: “shadow/ gölge” (DLT I: 409; EDPT: 717). *Köşige*: “Az gölge” (DLT I: 448; EDPT: 753; EDAL: 538), “Perde, örtü” (YUTS: 208). *Köli:ge* (ğ): “Shadow, Shade” (DLT I: 448; III: 174; EUTS: 77; EDPT: 718; EDAL: 835). *Köliklik*: “Gölgelik” (DLT I: 510; EUTS: 77). *Köliklig* (ğ) yer: “a shady place”, *Köli:ge:siz*: “Casting no shadow” (EDPT: 718).

Köşin-: “Gölgelenmek, gölgeye çekilmek, kendini gizlemek, örtmek. *Er küнге köşündi/* Adam güneşten gölgeye çekildi, gölgelendi” (DLT II: 157; EDPT: 754). DLT’de *Köşige/ kölige/ köşik* ve *kölik* sözcükleri arasında bir nöbetleşme söz konusudur (Nalbant, 2008: 40 vd).

Kuyaş: “Kıpçakça. Güneş, koyu sıcak, güneşin şiddetle vurması” (DLT I: 155; III: 172; EUTS: 125; KTS: 166; YUTS: 251; *Kuyaş* EDPT: 679; EDAL: 553) demektir. “*Türk kuyaş ödi*” sözü ise ‘gün ortası’ (DLT I: 353) yani öğle vaktini ifade eder. Kâşgarlı, “*Kuyaş anı kogşattu/* Sıcaklık onu gevşetti” (DLT II: 337) diye bir söz naklediyor.

Tüş: “Eğlek, durak, yolculukta dinlenilecek yer ve konulacak zaman. Bu sözden alınarak ‘*tüş ödi*’ denir ki ‘konulacak zaman’ demektir” (DLT I: 330; III: 125; EDPT: 559; EDAL: 1384). *Tüşnek*: “İkâmet yeri, oturma yeri” (EUTS: 169). *Tüşlük*: “Tüşlük ödhi. Dinlenmek için yolcuların, gece yarısından sonraki konak vakitleri” (DLT I: 477). *Yelkin/ Elkin*: “Yolcu, misafir, seyahat” Yolcuya Oğuz ve Kıpçaklar ‘*elkin*’ diğer Türkler ‘*yelkin*’ derler (DLT I: 21; III: 37; EDPT: 928). “*Elkin tüşlendi/* Konuk indi. Konuk, yatıp sonra gitmek üzere indi” (DLT II: 242).

Bu dil malzemeleri bağlamında, Oğuz Türkçesindeki ‘*kuşluk*’ sözünün aslını ‘*kuş*’ adında değil, *koş-luk*, *köşi-lik* ve *kuyaş-lık* sözlerinde aramak gerekiyor. Bu durumda Oğuzların ‘*günlük*’ sözü ile Kıpçakların ‘*kuşluk*’ sözü aynı şey olmalıdır. Yaz ayları için günlük mesai 5.30-6.00 sıralarında başladığından güneşin hararetini hissettirdiği 10.30-11.00 sıralarında kuşlukta istirahata çekildiklerinde yenilen yemeğe ‘*kuşluk yemeği*’ denilmiştir. Günümüzde dahi yayla ve tarlalarda bu maksadı karşılayan ve ‘*çardak/ çartak*’ denilen basit barınaklar mevcuttur. Balıkesir ilinin Bigadiç ilçesinde öğle sıcağından korunmak için tarlalarda yapılan bu basit barınaklar ile köyler arasındaki yollar üzerinde yapılan dinlenme yerlerine ‘*köşlü (-k/-g)*’ denildiği bilinmektedir ki, bunun ‘*kuşluk*’ demek olduğuna şüphe yoktur. *Alaçı*: “Alaçuk/ tent, hut” (*DLT I*: 136; *ala:çu EDPT*: 129; *KBS-I*: 62; *TDES-I*: 7). Türklerin kadim yazlık evleri olan ‘*alaçuk*’ (Johansen, 2013: 195-207) yerini ‘*koşluk > kuşluk*’ denen bu basit yapılara bırakmış, kuşlukta istirahat vakti günün bir zamanını ifade eder olmuştur. Dilde zaman kavramının temelinde genel olarak mekân bilgisinin var olduğu söylenebilir. Nitekim Türklerin iktisadî faaliyetlerinin büyük bir kısmını tarım ve hayvancılık oluşturduğuna göre, ‘*kuşluk*’ sözünün günün bir bölümünü anlatmak için kullanılan bir zaman belirleyicisi hâline gelmesi doğaldır. Yine Türkçede ‘*zaman, vakit*’ anlamına gelen ‘*öd >> öğle*’ sözcüğünün (Eren, 1979: 1) günün orta vaktini ifade edecek şekilde özelleşmesi ve ‘*ekim, ocak, harman*’ sözlerinin zaman belirleyicisi olarak kullanılması da herhâlde bu durumu tasdik eder.

Sonuçta ‘*Tüş-lük*’ ile ‘*kuşluk*’ arasında fonetik ve semantik açıdan bir benzerlik bulunmaktadır. Ancak ilk bakışta ilginç gelen bu benzerliğe rağmen ‘*kuşluk*’ ile ‘*tüşlük*’ yapı bakımından birleştirilemez. ‘*Tüşlük*’, yolcu, misafir ve seyyahların dinlenme yeridir. Bu dinlenme vaktine ‘*tüşlük vakti*’ denilmiştir. Türkçe kaynaklarda, ‘*konaklanan, nüzul edilen yer, menzil*’ kavramları ‘*koş*’ sözcüğünün anlam alanı içerisindedir (Bakırcı, 2016: 42-55). Bu bakımdan ‘*koşluk > kuşluk*’, yaz sıcaklarında avcı, çoban, ormancı ve ziraatçıların konaklama ve istirahat yeridir. Bu konaklama vaktine de ‘*kuşluk vakti*’ denilmiştir. Kâşgarlı’nın ‘*kuşluk*’ sözünü Oğuzca olarak vermesi, Oğuzca ile Kıpçakça arasındaki yakın akrabalık nazara alındığında makul karşılanmalıdır.

4. Tebiz

DLT’de yer alan, “*Tebiz: Tebizler çokraşdı/ Çorak yerler dalgalandı*” (*DLT II*: 208; *EDPT*: 411) sözü manalı bir söz olarak görünmüyor. *Tepiz*: Tepiz/ tepizlig/ tepizlik: “Silty ground, a salt pan” (*EDPT*: 448), “Tuzlu” (*KE-II*: 625). *Tebiz*: “Çorak yer. Buradan alınarak hasetçi kimseye ‘*tebiz kişi*’ denir” (*DLT I*: 365).

Çokra-, *çokraş-*, *çokrama*: “Çoğalmak, kaynamak, fokurdamak, püskürmek” (DLT II: 334; III: 280; EDPT: 410/1). *Tebizlik*: “Çekemezlik, haset” (DLT I: 506). *Tepsemek*: “Haset etmek, günülemek, çekememek” (DLT I: 463; II: 336; III: 283). *Tepzetmek/ tepzeşmek*: “Hasetleşmek/ *Olar kamuğ bu işka tebzeşdiler/ Onların hepsi bu işe hasetleştiler*” (DLT II: 206). *Tepzetmek*: “Haset ettirmek” (DLT II: 335/6). “*Ol anı tepzedi/ O, ona haset etti, çekemedi*” (DLT III: 283). “*Yalñuk için artaşdı/ İnsanlar birbirlerini görerek bozuldular*” (DLT I: 230). “*Kişi birbir içinde çokraştı/ İnsanlar birbirine girerek dalgalandı*” (DLT II: 208). DLT’de ‘*alık, dalgın*’ anlamında geçen ‘*sibiz*’ (DLT I: 406) sözü ile Eski ve Orta Türkçe eserlerde ‘*kötü, fena*’ anlamında yaygın olarak bulunan ‘*yabız > yawız ~ yavız*’ sözü de ‘*tebiz*’ sözünün yakın akrabaları olmalıdır.

Bu veriler bağlamında; “*Tebizler çokraşdı: Çorak yerler dalgalandı*”. Arzinin dalgalanması, sağ-sola, öne veya geriye esnemesi düşünülemeyeceğine göre, “*hasetçiler, muhterisler fevkalâde çoğaldı*” şeklinde anlamlandırılması daha isabetli olmalıdır.

5. Tofrak Akın

DLT’de yer alan ve anlamı problemlili cümlelerden birisi de; “*Bu tağ ol tofrac akın akıtgan/ Bu dağ yağmuru çabuk akıtır*” (DLT I: 156) şeklindeki cümledir. ‘*Tofrak*’, eserde ‘*hapax legomenon*’ bir sözcüktür. Sorun bu söze verilen manadan kaynaklanmaktadır. Eseri çeviren Besim Atalay, ‘*tofrac*’ sözünü ‘*tawrak*: çabukluk’ (DLT I: 468; Tavrak: tavra:-; “speed, hurry, quick” (EDPT: 443) olarak yorumlamıştır. Ancak ‘*tawrak*’ sözü burada cümlemin anlamını bozmaktadır. Kâşgarlı yeryüzü şekilleri ve bu şekillere bağlı tabiat olaylarıyla ilgili bilgiler aktarmaktadır:

Yer kırtısı: (DLT I: 461), *Yer sagraısı*; “Yeryüzü” (DLT: I: 422). *Tayığ yèr*: “Kaygın yer” (DLT III: 165; EDPT: 568). *Sigrig*: “Dağda atlamakla geçilen yer” (DLT I: 478). *Opuzluğ yèr*: “Sarp, engebeli yer. Bu anlamda ‘*oy opuzluğ yèr*’ de denir” (DLT I: 146). *Yok yèr*: “Yokuş yer” (DLT III: 4). *Eşkin toprak*: “Akıp inen, üğünen toprak” (DLT I: 109; EDPT: 260). *Yawuğ*: “Sel suyunun yüksekte yuvarladığı kaya parçası. İnsan veya hayvan bir tepe üzerinde yürürken, yürüme yüzünden kayalar yuvarlanır, derenin düz ve oturaklı yerine iner, buna ‘*yawuğ*’ denir” (DLT III: 13, 164; EDPT: 873). *Kadrak*: “Dağ katları ve kıvrımları, yamaç, yan” (DLT I: 320, 471; EDPT: 604). *Büktir*: “Dağlardaki çukur ve sert yerler; dağların inişli çıkışlı yerleri” (DLT I: 455). *Munduz akın*: “Birden bire gelen sel” (DLT I: 77, 458; EDPT: 768).

Clauson, *topra:k*. *Topra:-*; ‘something dry’, in practice ‘dry ground, soil, earth, dust’ “*Tofrağ/ tofrac same as toprağ/ toprak*” (EDPT: 443) bilgisini verir. EDAL’da ise, “PTürk. *topra-k earth, soil, OTürk. *topraq* (OUygh.); Ka-

rakh. *topraq* (MK, KB); Tur. *toprak*; MTürk. *topray/q, tofray/q* Uygh. *tofraq, topraq*; Tat. *tufraq*; Bashk. *tupraq*; Kirgh. *topuraq*; SUygh. *Durvaq*. (EDAL: 1405) bilgileri yer almıştır. Gülensoy'un ifadesi ile "Eski Türkçe döneminden beri kullanılan *toprak* sözünün kökeni Türkçedir. *KE*'de *toprak* sözü bazı yerlerde '*tofrak*' (*KE-II*: 639) bazı yerlerde '*toprak*' (*KE-II*: 642) şeklinde kaydedilmiştir. Gülensoy, *topra-* fiili şu şekilde tahlil etmektedir: *topra-* < *towra-* < *towur+a-*" (Gülensoy, 2007-II: 914). Demek ki '*toprak*' sözünün, '*toprak*', '*tofrak*', '*topraq*', '*tufraq*' ve '*towrak*' şeklinde imlaları vardır.

DLT'de Kıpçakça kaydıyla 9 fiil ve 35 isim soylu olmak üzere toplam 44 sözcük zikredilmiştir. Eserde Kıpçak millî adı süreklî Kıpçak (*DLT I*: 474) şeklinde yer almıştır. Türkçenin coğrafyası ve tarihî dönemleri içinde $p > f$ (*tofrak > toprak*) ve $b \sim > w \sim > v$ değişmesi görülen durumlardır. Çağatay Türkçesinde bazı Türkçe sözcüklerde $p > f$ görülür. Bu değişim *toprak > tofrak, yaprak > yafrak, yufka > yupka* şeklinde bazı modern Türk lehçelerinde devam etmektedir (Aşçı, 2010: 171). Kâşgarlı'nın dünya malı biriktirmenin akıbetine dair naklettiği Türk şiiri;

"*Tawar yığıp suw akın indi sakın*

Korum gibi idhisin kodı yuwar"

"Yığılmış malı sel geldi zannet; sahibini kaya yuvarlar gibi aşağıya yuvarlar" (*DLT III*: 61) diyor. Buradaki '*suw akın*' ibaresi manidardır. Keza birdenbire gelen sele de '*munduz akın*' denildiğini yine Kâşgarlı'dan öğreniyoruz. Buna göre, '*Tofrak akın*' sözünün '*çabuk gelen sel*' değil '*heyelan*' olarak değerlendirilmesi gerektiği açıktır. Bu veriler bağlamında; "*Bu tağ ol tofrak akın akıtgan/ Bu dağ yağmuru çabuk akıtır*" şeklindeki anlamlandırma; "*Bu dağ her zaman heyelanlı dağdır*" şeklinde olmalıdır.

Sonuç

Sonuç olarak bu çalışmada; *DLT*'de yer alan '*adhna*' sözcüğünün Eski Türk dinî hayatına mahsus ve derin manalar içeren bir sözcük olduğu, Türkçedeki '*ayna*' sözcüğünün Farsça olmadığı ve bu sözcüğe bağlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. '*Çakrat*' sözcüğünün ise örnek cümlede göz kusuru olan '*şası*' demek olduğu savunulmuştur. Kâşgarlı'nın '*Oğuzca*' ibaresiyle naklettiği '*kuşluk > koşluk*' sözünün aslının '*konaklanan, nüzul edilen yer, menzil*' kavramlarını karşılayan '*koş*' sözcüğü ile ilgili olduğu sonucuna varılmıştır. *Koşluk > kuşluk* sözünün Oğuzca değil, Kıpçak Türkçesine ait bir sözcük olduğu, yaz günlerindeki şiddetli sıcaklarda arazide korunma ihtiyacı ile ilgili olduğu değerlendirilmiştir. '*Tebiz*' ile ilgili olarak ele aldığımız cümlede '*tebiz*', '*çorak yer, tuzlu toprak*' yerine '*haset eden, muhteris*' olarak anlamlandırıldığında cümle mana kazanmaktadır. Çalışmamızda '*tofrak*' sözünün Kıpçakça olduğu

ve 'tofrak akın' sözünün 'çabuk gelen sel' değil, 'heyelan' olarak anlamlandırılmasının daha isabetli olacağı savunulmuştur. *DLT*'deki 'adhna, çakrat, kuşluk, tebiz, tofrak' sözcüklerinin anlamlarının bu şekilde düzeltilmesi, bir zorlama olmadığı gibi, bu şekildeki anlamlandırma ile bahsedilen sözcükler ve bu sözcüklerin kullanıldığı cümlelerin anlamı açıklık kazanmaktadır.

Kısaltmalar

ÇL	: Çağatay Lûgati
DKH	: Dede Korkut Kitabı I
DLT	: Divanü Lûgati't-Türk
EDAL	: An Etymological Dictionary of the Altaic Languages
EDPT	: An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish
EUTS	: Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü
GTS	: Gagauz Türkçesi Sözlüğü
KB	: Kutadgu Bilig
KBLS	: Kumuk ve Balkar Lehçeleri Sözlüğü
KBS	: Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü
KE	: Kısasu'l-Enbiya
KMTS	: Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü
KS	: Kırız Sözlüğü
KTS	: Kıpçak Türkçesi Sözlüğü
TDEKS	: Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü
TDES	: Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü
TS	: Tarama Sözlüğü
YUTS	: Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü

Kaynaklar

- AKÇATAŞ, Ahmet (2009), "Karahanlıca İlk Kuran Tercümesi Sözlüğünün Söz Denizinde Bir Gezi", *Turkish Studies*, Cilt 4, Sayı: 4, s. 12-29.
- AŞÇI, Ufuk Deniz (2010), "Alıntı Seslerin Türkçedeki Durumuna Bir Örnek: Kuzeybatı Kıpçak Grubu Türk Lehçelerinde /f/ Sesi", *Ankara Üniversitesi Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt 7, Sayı: 1, s. 269-294.
- ATA, Aysu (1997), *Nâsirü'd-dîn bin Burhânü'd-dîn Rabgüzi, Kısasu'l-Enbiya* (I Giriş-Metin-Tıpkıbasım), Dizin II, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- AYDEMİR, Âdem (2012a), "Kutadgu Bilig ve Divanü Lûgati't-Türk'e Göre 'Saç-Sakal' Kültürü Üzerine", *Turkish Studies*, Cilt 7, Sayı: 3, s. 329-350.
- AYDEMİR, Âdem (2012b), "Divanü Lûgati't-Türk'e Göre XI. Asırda Türk Evi", *The Journal of Academic Social Science Studies*, Cilt 5, Sayı: 1, s. 15-48.
- BAKIRCI, Fatih (2016), "Harezmi Türkçesiyle Yazılmış Kısasu'l-Enbiya'da Koş Sözcüğü ve Anlam Alanı", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, Cilt 5, Sayı: 1, s. 42-55.

- BAYDEMİR, Hüseyin (2010), “Bâbürnâme’de Folklorik ve Etnografik Unsurlar”, *Gazi Türkiyat Dergisi*, Sayı: 7, s. 107-134.
- CAFEROĞLU, Ahmet (1993), *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul: Enderun Kitabevi.
- CLAUSON, Sir Gerard (1972), *An Etymological Dictionary of Pre-thirteenth Century Turkish*, Oxford: Oxford University Press.
- COŞAR, A. Mevhibe ve Bahadır GÜNEŞ (2011a), “Açıklamalı Bir Kaynakça Denemesi-I: Divânü Lugâti’t-Türk ve Kâşgarlı Mahmud Üzerine Yazılan Makaleler”, *İstanbul Üniversitesi Türkiyat Mecmuası*, Cilt 21, s. 167-231.
- COŞAR, A. Mevhibe ve GÜNEŞ, Bahadır (2011b), “Açıklamalı Bir Kaynakça Denemesi-II: Divânü Lugâti’t-Türk ve Kâşgarlı Mahmud Üzerine Hazırlanan Bildiriler”, *İstanbul Üniversitesi Türkiyat Mecmuası*, Cilt 21, s. 19-85.
- EĞİLMEZ, Savaş (2011), “Bâbürnâme’de Yer Alan Törenler”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 46, s. 237-254.
- EKER, Süer (2009), “Divanü Lugâti’t-Türk ve İnan Dillerinden Kopyalar Üzerine I”, *International Journal of Central Asian Studies*, Cilt 13, s. 233-283.
- EREN, Hasan (1979a), “Türk Dilinin Etymologique Sözlüğüne Katkılar”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleterin*, s. 1-15.
- EREN, Hasan (1979b), “Türklerde Ekinciliğin Gelişmesine Katkılar”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkojoloji Dergisi*, Cilt VIII, Sayı: 1, s. 1-28.
- EREN, Hasan (1999), *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Ankara: Bizim Büro Yayınları.
- ERGİN, Muharrem (2008), *Dede Korkut Kitabı I (Giriş-Metin-Faksimile)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- EYUBOĞLU, İsmet Zeki (2004), *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*, İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- GÖMEÇ, Saadetin (2003), “Eski Türk İnanç Üzerine Bir Özet”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt 21, Sayı: 33, s. 75-104.
- GÜLENSOY, Tuncer (2007), *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- GÜLENSOY, Tuncer (2011), “Anlamları Kötü Türk Kişi Adları”, *Dil Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 8, s. 23-29.
- GYDARCI, G.A. ve diğerleri (1991), *Gagauz Türkçesi Sözlüğü*, (Ruşçadan Aktaranlar: İsmail Kaynak-Mecit Doğru), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- İNAN, Abdülkadir (1998), *Makaleler ve İncelemeler*, Cilt I-II, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- JOHANSEN, Ulla (2013), “Alačyq”, (Çev. Alper Keleş), *Gazi Türkiyat Dergisi*, Sayı: 12, s. 195-207.
- KARATAYEV, Olcobay K. (2003), “Kırgızların-Oğuzların (Türkmenlerin) Tarihi ve Etnik Bağları”, (Çev. Mustafa Kalkan), *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 5, s. 199-207.
- KARAYEV, Ömürkul (2001), “Kırgızların Ortaya Çıkışı ‘Kırgız’ Terimi Hakkında”, (Çev. Mehmet Kıldıroğlu), *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 1, s. 201-217.
- KÂŞGARLI MAHMUD (2006), *Divanü Lûgati’t-Türk*, (Çev. Besim Atalay), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- KORKMAZ, Zeynep (1974), "Eski Türkçedeki Oğuzca Belirtiler", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, Cilt 6, Sayı: 1, s. 15-30.
- KORKMAZ, Zeynep (2010), "Oğuz Türkçesinin Tarihi Gelişme Süreçleri", *Turkish Studies*, Cilt 5, Sayı: 1, s. 1-41.
- NALBANT, Mehmet Vefa (2008), "An Analysis of Alternation as a Means of Word Derivation in Turkish by Focusing on Divānu Luġāti't-Türk", *International Journal of Central Asian Studies*, Cilt 12, s. 17-56.
- NECİP, Emir Necipoviç (1995), *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*, (Çev. İklil Kurban), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- NEMETH, Gyula (1990), *Kumuk ve Balkar Lehçeleri Sözlüğü*, (Çev. Kemal Aytaç), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- ÖGEL, Bahaeddin (1998), *Türk Mitolojisi*, Cilt I, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ÖGEL, Bahaeddin (2002), *Türk Mitolojisi*, Cilt II, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- RASSADİN, Valentin İvanoviç (2010), "Moğolların Gizli Tarihinde Türkçe Unsurlar", (Çev. R. Adzhumerova-E. Atmaca), *Dil Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 6, s. 211-216.
- SARIYEV, Bedri (2008), "Divan'da 'Göz' ve 'Göz Hastalıkları'yla İlgili Sözcükler Üzerine", *Ankara Üniversitesi Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt 5, Sayı: 4, s. 13-23.
- SERTKAYA, Osman Fikri (2009), "Divanü Lügati't-Türk'te Geçen Her Kelime Türkçe Kökenli midir? veya Kâşgarlı Mahmut'un Divanü Lügati't-Türk'ünde Yabancı Dillerden Kelimeler", *Dil Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 5, s. 9-38.
- STAROSTİN, Sergei Anatolyevich ve diğeri (2005), *An Etymological Dictionary of The Altaic Languages*, Leiden-Boston.
- ŞEYH SÜLEYMAN EFENDİ (1902), *Çagataj-Osmanisches Wörterbuch*, (Haz. Ignaz Kunos), Budapeşte.
- Tarama Sözlüğü*, (muhtelif), Cilt I-VI, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TAŞ, İbrahim (2010), "Şeybāniler Dönemi Çağatayca Qur'an Tefsiri'nin Sözcük Varlığı Üzerine Notlar", *International Journal of Central Asian Studies*, Cilt 14, s. 33-71.
- TAVKUL, Ufuk (2000), *Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TAYMAS, Abdullah Battal (1940-1942), "Divanü Lügati't Türk Tercümesi", *İstanbul Üniversitesi Türkiyat Mecmuası*, Cilt 7-8, s. 212-252.
- TAYMAS, Abdullah Battal (1954), "Divanü Lügati't Türk Tercümesi", *İstanbul Üniversitesi Türkiyat Mecmuası*, Cilt 11, s. 75-100.
- TOPARLI, Recep ve diğeri (2007), *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- USEEV, Nurdin (2009), "Talasta Yeni Bulunan Eski Türk Yazıtı", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 41, s. 17-24.
- ÜŞENMEZ, Emek (2008), "Karahanlı Eserlerindeki Söz Varlığı Hakkında", *Sakarya Üniversitesi Akademik İncelemeler Dergisi*, Cilt 3, Sayı: 1, s. 247-253.
- YILDIZ, Naciye (2008), "Sibiryalı Türklerinin Mitoloji ve İnançlarında Kötü Ruhlar", *Ankara Üniversitesi Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt 5, Sayı: 4, Aralık, s. 84-93.

- YUDAHİN, K. K. (1998), *Kırgız Sözlüğü*, (Çev. A. Taymas), Cilt I-II, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- YUSUF HAS HACİB (2006), *Kutadgu Bilig*, (Haz. Reşid Rahmeti Arat), İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- ZAHİDOĞLU, Vahit (2001), “Kitab-ı Dede Korkut’taki Bazı Kelimeler Üzerine”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 16, s. 1-11.

